ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 94:351.756:323.1:316.356.4(477-25)«1995/2000»
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.1.11

Вітюк Олександр Олегович,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
orcid.org/0009-0007-1749-507X
voo_32@ukr.net

РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ТА ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ В МІСТІ КИЄВІ (1995–2000)

Мета дослідження полягає в комплексному історичному аналізі діяльності територіальних органів міграційної служби в місті Києві у сфері регулювання етносоціальних та етнополітичних відносин (1995–2000). Стаття базується на поєднанні принципів історизму, наукової об'єктивності й системності. Такий підхід дав змогу забезпечити можливість неупередженого висвітлення логічних змін в історичному процесі визначеного дослідження. На основі міждисциплінарного підходу використано логічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, предметно-хронологічний і ретроспективний методи дослідження. Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексної оцінки діяльності територіальних органів міграційної служби в місті Києві у сфері регулювання етносоціальних та етнополітичних відносин (1995–2000), системному аналізі їх становлення та проблемах, які виникали в ході практичної реалізації державної політики у сфері міграції. Уперше на основі неопублікованих архівних документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України виявлено й систематизовано особливості практичної діяльності територіальних органів міграційної служби в місті Києві. Проаналізовано інституційний дуалізм управління, де функції міграційного контролю поєднувалися зі сприянням розвитку національних меншин. Установлено, що місто Київ було особливим об'єктом регулювання, стало ключовим майданчиком для концентрації національно-культурних товариств, а територіальні органи міграційної служби сприяли регулюванню імміграційних потоків, соціокультурній адаптації легальних мігрантів і біженців, налагоджували діалог між етнічними групами задля уникнення конфліктів. Ефективність регулювання була суттєво обмежена хронічним ресурсним дефіцитом, інституційною нестабільністю й відсутністю чітких методологічних підходів до інтеграційних процесів.

Ключові слова: біженці, іммігрант, міграція, нелегальна міграція, територіальні органи міграційної служби.

© Вітюк О. О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Vitiuk Oleksandr,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian History
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
orcid.org/0009-0007-1749-507X
voo_32@ukr.net

REGULATION OF ETHNOSOCIAL AND ETHNOPOLITICAL RELATIONS BY TERRITORIAL BODIES OF THE MIGRATION SERVICE IN THE CITY OF KYIV (1995–2000)

The purpose of the study is to conduct a comprehensive historical analysis of the activities of the territorial bodies of the Migration Service in Kyiv in the field of regulating ethno-social and ethno-political relations (1995–2000). The article is based on a combination of the principles of historicism, scientific objectivity, and systematicity. This approach made it possible to provide an unbiased account of the logical changes in the historical process of the study. Based on an interdisciplinary approach, logical, historical-comparative, historical-genetic, subject-chronological, and retrospective research methods were used. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive assessment of the activities of the territorial bodies of the Migration Service in Kyiv in the field of regulating ethno-social and ethno-political relations (1995–2000), a systematic analysis of their formation and the problems that arose in the course of the practical implementation of state policy in the field of migration. For the first time, based on unpublished archival documents from the Central State Archives of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, the specific features of the practical activities of the territorial bodies of the Migration Service in the city of Kyiv have been identified and systematized. The institutional dualism of management, where the functions of migration control were combined with the promotion of the development of national minorities, was analyzed. It was established that the city of Kyiv was a special object of regulation and became a key platform for the concentration of national-cultural societies, while the territorial bodies of the migration service contributed to the regulation of immigration flows, the socio-cultural adaptation of legal migrants and asylum seekers, and established dialogue between ethnic groups in order to avoid conflicts. The effectiveness of regulation was significantly limited by chronic resource shortages, institutional instability, and the lack of clear methodological approaches to integration processes.

Key words: refugees, immigrants, migration, illegal migration, territorial bodies of the migration service.

Період 1995–2000 рр. є недостатньо вивченим етапом у процесі становлення системи органів державного управління у сфері міграції в Україні. Функції, пов'язані з міграцією та етнополітикою, були інституційно консолідовані в Державному комітеті України у справах національностей та міграції (далі – Держкомнацміграції України), який був центральним органом виконавчої влади, що забезпечував реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин, прав національних меншин та української діаспори, міграційних відносин, розвитку й функціонування української мови як державної та мов національних меншин на всій території України, що зумовило унікальний дуалізм повноважень на регіональному рівні. Місто Київ, як центр концентрації національно-культурних товариств і первинний пункт прибуття мігрантів і біженців, вимагав особливого регулювання етносоціальних та етнополітичних процесів. Діяльність територіальних органів міграційної служби в місті Києві мала прямий вплив на загальнонаціональний імідж України щодо дотримання прав національних меншин і біженців. Саме в цей період в умовах хронічного ресурсного дефіциту й інституційної нестабільності закладалися первинні методики міжвідомчої взаємодії та інтеграційних практик, які досі не отримали належної наукової оцінки.

Мета дослідження полягає в комплексному історичному аналізі діяльності територіальних органів міграційної служби України в місті Києві у сфері регулювання етносоціальних та етнополітичних відносин (1995–2000).

Дослідження ґрунтується переважно на неопублікованих архівних джерелах, почерпнутих у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Джерельну базу публікації становлять справи фонду 5252 «Державний комітет України у справах національностей та релігій та його попередники: Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державний

комітет України у справах релігій (об'єднаний фонд), м. Київ» і фонду 5233 «Адміністрація Президента України». Справи фонду 5252 дають можливість ретроспективно прослідкувати й проаналізувати передусім шлях становлення територіальних органів міграційної служби міста Києва, проблеми їхньої діяльності, взаємодію з іншими державними органами влади в питаннях регулювання етнополітичних та етносоціальних процесів, можливі шляхи вирішення конфліктих ситуацій у разі їх виявлення. Фонд 5233 передусім містить документи нормативно-правового характеру, зокрема укази Президента України з відповідними супровідними документами та погодженнями центральних органів виконавчої влади, які сприяють поглибленню розуміння різних позицій, які містять як підтримку, так і зауваження з відповідними обґрунтуваннями, у деяких випадках ми зустрічаємо прогнози розвитку подій у разі прийняття відповідних документів.

Зазначимо, що місто Київ знаходиться на перехресті транзитних міграційних потоків іноземних громадян, серед яких відзначимо біженців і мігрантів. Зазначені поняття часто плутають, однак вони мають різне значення й трактування. Біженець передусім є особою, яка потребує захисту через певні конфлікти та війни у своїй країні походження. При ідентифікації особи як біженця територіальні органи міграційної служби приймають рішення щодо надання або ненадання (у разі неможливості доведення особою причини, відповідно до якої вона змушена була покинути свою країну) їй статусу біженця. Поняття «мігрант» значно ширше, оскільки його можна застосовувати до будь-якої особи, яка вирішила змінити місце проживання. Однак мігрант, який перебуває на території іншої держави та не стоїть на обліку у відповідному органі міграційної служби, може бути визначений як «нелегальний мігрант» і підпадати під заходи впливу та реагування від держави, у якій він перебуває. Якщо особа прибула до нашої країни з метою навчання або проживання, оформивши відповідні документи, вона отримує соціально-правовий статус іммігранта, що дає можливість вільно перебувати в країні, у яку вона прибула.

Проблема діяльності територіальних органів міграційної служби в місті Києві у сфері регулювання етносоціальних та етнополітичних відносин (1995–2000) в українській історіографії залишається недостатньо висвітленою. Незважаючи на постійний інтерес до питань становлення міграційної політики нашої держави, більшість наукових праць і розвідок переважно фокусуються на загальнонаціональних аспектах у питаннях регулювання етносоціальних та етнополітичних відносин.

Водночас варто відзначити окремі праці науковців і дослідників. Етносоціальні та міграційні процеси в України стали предметом дослідження науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса під керівництвом М. Панчука (Панчук, 2011). Зокрема, відзначено, що міграційна активність є набагато вищою серед міського населення, ніж серед сільського, що місцями вибуття мігрантів є передусім малі та середні міста, а прибуття – великі міста.

Відомий історик і науковець В. Євтух (Євтух, 2000), обіймаючи посаду міністра України у справах національностей та міграції, будучи знаним фахівцем у питаннях етнополітики, зазначав, що в Україні живуть представники багатьох національностей, як наслідок виникають міжетнічні конфлікти, які інколи важко врегулювати, оскільки варто враховувати етносоціальні, етнокультурні фактори й менталітет.

Принагідно відзначимо наукову працю академіка В. Даниленка (Даниленко, 2010), який указував, що у XX ст. населення України набувало все більшої поліетнічності: кількість етнічних спільнот, які її населяли, збільшувалася, одночасно зростала частка кожної етнічної спільноти в загальній кількості населення.

Питання міграційних процесів та історичного становлення міграційної політики досліджувалися в наукових працях і розвідках О. Малиновської (Малиновська, 2010; Малиновська, 2018; Малиновська, 2021) і В. Пекарчука (Пекарчук, 2013; Пекарчук, 2016). Деякі загальні аспекти діяльності державних органів міграційної служби України у сфері регулювання етносоціальних та етнополітичних відносин відображено в працях науковців і дослідників Інституту історії України НАН України під керівництвом академіка В. Смолія (Смолій, 2000).

Створення незалежної України, перехід до політики відкритості в міжнародних взаємовідносинах, поглиблення міжнародного розподілу

праці вимагали вирішення нової для нашої держави проблеми, пов'язаної зі значним припливом іноземних мігрантів, і, відповідно, етносоціальних та етнополітичних проблем. Як наслідок, Україна вперше за свою історію перетворилася на державу, яка стала надзвичайно привабливою для іммігрантів. Однак, на відміну від економічно розвинутих держав, які приваблювали іммігрантів своїм багатством, Україна завдячувала їхній увазі через своє вигідне географічне положення в центрі Європи. Низький рівень життя нашій державі сприяв появі іммігрантів – некваліфікованих громадян з країн Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Африки, Кавказу й Закавказзя. Для них наша держава була своєрідним плацдармом для подальшої імміграції до країн Заходу, особливо привабливою для іноземців була столиця нашої держави – місто Київ.

До утворення Держкомнацміграції України 26 липня 1996 р. (ЦДАВО України, ф. 5233, оп. 2, спр. 650, арк. 88–90) територіальні відділи міграції діяли при обласних (міських) державних адміністраціях і керувалися в роботі положеннями, розробленими на основі Типового положення про відділи міграції в областях, містах Києві та Севастополі, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 1995 р. № 199 (Постанова Кабінету Міністрів України, 1995).

Відділ міграції, як територіальний орган міграційної служби у місті Києві, створено в березні 1995 р. Відповідно до розпорядження Київської міської державно адміністрації «Про організаційну структуру Київської міської державної адміністрації» від 21 березня 1995 р., міський відділ був реорганізований в Управління у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації. Штатна чисельність Управління становила 6 працівників, із них безпосередньо питаннями міграції займалося 3 особи (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 126).

Місто Київ несло основний тягар іммиграційних потоків і потребувало окремого правового регулювання й особливого підходу для вироблення власної іммиграційної політики.

Протягом 1996–1999 рр. до Київського управління у справах національностей та міграції звернулося 4539 іноземців, із них надано статус біженця 819 особам, що становило 44 % від загальної кількості по Україні (відповідно, у 1996 р. – 437, у 1997 р. – 253, у 1998 р. – 81, у 1999 р. – 48 осіб) (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 62). Багато іноземців в'їжджали в місто нелегально й, відповідно, проживали нелегально. Приблизна кількість, за експертними оцінками, на кінець 1999 р. становила близько 10 тис. таких нелегальних мігрантів, які в основному були вихідцями з Афганістану, В'єтнаму, Анголи, Нігерії, Пакистану, Іраку, Ірану, Шрі-Ланки.

За своїм соціальним статусом іммігранти здебільшого малоосвічені або зовсім без будь-якої освіти (виняток становили численні представники афганської інтелігенції періоду комуністичного режиму в Афганістані, освітній рівень яких був досить високим). Іммігранти, як правило, мали багатодітні сім'ї (від 3-х і більше дітей), непрацездатних батьків похилого віку, часто не мали жодної професії або спеціальності, родичів чи знайомих серед населення України та стабільних джерел до існування.

Органами внутрішніх справ у столиці протягом 1995–1999 рр. зафіксовано 111 тис. порушень Закону України «Про правовий статус іноземців» і виявлено 7585 іноземців-нелегалів, які незаконно перебували в місті Києві (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 63). До адміністративної відповідальності притягнуто 7,4 тис. громадян із країн СНД, 28,8 тис. громадян із Кавказького регіону.

Найбільш загрозливою тенденцією був загальний розвиток демографічної ситуації в Україні: скорочення приросту населення й водночас постійна еміграція частини працездатного населення за межі держави, заповнення його місця іммігрантами з часом може призвести до змін в етнічному складі цілих регіонів, не лише міста Києва.

Варто зазначити, що облік біженців діяв в автоматизованому режимі й передавався до централізованої бази даних Державного департаменту у справах національностей та міграції. Разом із тим в Управлінні у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації наповнення бази даних відбувалося із запізненням (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 128). У місті Києві завдяки спільній програмі Управління у справах національностей та міграції та санітарно-епідеміологічної служби всі заявники проходили

обстеження на туберкульоз і в разі потреби отримували необхідне лікування, що позитивно впливало на санітарно-епідеміологічну ситуацію в місті.

Окремо варто зупинитися на діяльності національно-культурних товариств столиці, які стали основою до розвитку загальної етнополітичної ситуації. На початок 2000 р. у місті Києві зареєстровано 57 національно-культурних товариств міського рівня, що репрезентували 36 етнічних груп населення столиці. Чисельність структур етнічних громад столиці значно перевищувала цей показник будь-якої області. Крім того, свою діяльність вели 9 центрів культур національних меншин, видавалася 31 газета, функціонували театри, художні колективи, вищі навчальні заклади, школи, дитячі садки та недільні школи (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 66).

Основними тенденціями розвитку етнополітичної ситуації в місті Києві були кількісне та якісне збільшення об'єднань громадян етнічних груп (якщо до набуття незалежності України функціонувало 7 національно-культурних товариств, то на початок 2000 р. їхня кількість зросла до 57); значна політизація культурно-освітніх і духовних структур етнічних груп, зокрема утворення партії мусульман України; утворення з розрізнених національно-культурних товариств загальноукраїнських організацій, які включали субпредставницькі органи, фінансові та підприємницькі структури, такі як Руська Рада України та Всеукраїнський єврейський конгрес; формування тісних зв'язків етнічних товариств із різними міжнародними організаціями й дипломатичними службами материнських держав; політичний негативний вплив на деякі громади як зовнішніх, так і внутрішніх релігійних і політичних центрів залежно від їхніх геополітичних інтересів; наявність власних засобів масової інформації в багатьох етнічних громад (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 66).

Територіальні органи міграційної служби міста Києва, незважаючи на тривалу економічну кризу в нашій державі, що призводила до недостатнього фінансового забезпечення розвитку культур національних спільнот, сприяли по мірі наявності грошових активів забезпеченню національно-культурних товариств офісними приміщеннями та пільговими умовами їх утримання, вільному етнокультурному розвитку національних громад і протидіяли проявам національного екстремізму та ксенофобії. Як підсумок, завдяки спільним і злагодженим діям міської влади, територіальних органів міграційної служби та національних громад у місті Києві, етнополітична ситуація в столиці залишалась стабільною та відзначалася відсутність конфліктів на етнічному ґрунті між корінним населенням міста й представниками різних національних груп населення.

У результаті дослідження відзначимо, що період 1995–2000 рр. став етапом фундаментальної перебудови системи управління міграційними процесами в столиці. Київ, як центр концентрації мігрантів, іммігрантів і національних громад, вимагав особливої уваги до етносоціальної та етнополітичної ситуації. Діяльність територіальних органів міграційної служби міста Києва мала підвищену політичну значущість і фокусувалася на координації роботи з центральними офісами національно-культурних товариств. Доведено, що регулювання здійснювалося переважно через консультативні механізми, сприяння культурним заходам і первинну соціальну адаптацію біженців. Проте недостатність чітких методологічних настанов щодо їх соціально інтеграції та адаптації обмежувала ефективність цих зусиль.

З'ясовано, що концентрація понад 40 % загальнодержавних міграційних потоків, зокрема транзитних, вимагало від територіальних органів міграційної служби столиці розробки специфічних методів соціального моніторингу, передусім регулювання ринку праці з урахуванням все більшої кількості іноземної робочої сили та сприяння адаптації вимушених мігрантів із зон воєнних конфліктів. Завдяки тісній взаємодії з національно-культурними товариствами столиці, вдалося мінімізувати ризики етнополітичної напруги.

Територіальні органи міграційної служби в місті Києві відіграли роль певного стабілізаційного чинника, який дав змогу трансформувати потенційно конфліктні міграційні потоки в керований процес етносоціальної взаємодії, що забезпечило збереження міжетнічного миру в столиці в один із найскладніших періодів українського державотворення. Водночас дослідження підтверджує нестачу фінансових ресурсів для їхньої діяльності, що

унеможливлювало належну реалізацію програм підтримки національних меншин та ефективну адаптацію біженців. Ресурсний дефіцит був однією з головних причин високої плинності кадрів і недостатнього рівня кваліфікації персоналу, що безпосередньо позначалося на якості етносоціальної роботи.

Досвід територіальних органів міграційної служби Києва свідчить про те, що успішне регулювання етнополітичних та етносоціальних відносин вимагає стабільної інституційної основи, адекватного фінансового забезпечення й децентралізованого підходу до врахування регіональної етнічної специфіки, особливо в столичному регіоні.

Список використаних джерел:

Даниленко В. (2010). Особливості міграційної політики радянської держави у другій половині XX ст. *Україна крізь віки* : збірник наук. праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смолія. Київ : Ін-т історії України НАН України. С. 787–808.

Євтух В. (2000). Про національну ідею, етнічні меншини, міграції… Київ : Стилос. 239 с.

Малиновська О. (2010). Міграційна політика України: стан та перспективи розвитку. Київ : НІСД. 32 с.

Малиновська О. (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД. 472 с.

Малиновська О. (2021). Міграція та міграційна політика в Україні: трансформації доби незалежності. *MIGRATION & LAW.* Volume 1, issue 1. С. 10–26. URL: https://nam.kyiv.ua/files/publications/mandl-202101.pdf.

Панчук М. (відп. ред.). (2011). Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 396 с.

Пекарчук В. (2013). Державна етнонаціональна політика як чинник відродження і розвитку культур етноменшин України (1990–2000-і роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* № 36. С. 203–206.

Пекарчук В. (2016). Розподіл повноважень органів державної влади України у сфері культури етноменшин: основні тенденції 1990–2000-х років. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. № 1 (80). С. 36–45.

Про затвердження Типового положення про відділи міграції в областях, містах Києві та Севостополі : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 р. № 1493. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-95-%D0%BF#Text.

Смолій А. (ред.) (2000). Україна крізь віки : у 15 т. Київ : Альтернативи. Т. 14. 260 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 5252, оп. 4, спр. 2, 149 арк.

ЦДАВО України. Ф. 5233, оп. 2, спр. 650, 235 арк.

References:

Danylenko, V. (2010). Osoblyvosti mihratsiinoi polityky radianskoi derzhavy u druhii polovyni KhKh KhKh st. *Ukraina kriz viky: Zbirnyk naukovykh prats* na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valeriia Smoliia [Peculiarities of Migration Policy of the Soviet State in the Second Half of the Twentieth Century], Kyiv, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 787–808 [in Ukrainian].

Yevtukh, V. (2000). Pro natsionalnu ideiu, etnichni menshyny, mihratsii… [On the national idea, ethnic minorities, migration]. Kyiv: Stylos. 239 s. [in Ukrainian].

Malynovska, O. (2010). Mihratsiina polityka Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku [Migration Policy of Ukraine: Status and Development Prospects]. Kyiv: NISD, 472 s. [in Ukrainian].

Malynovska, O. (2018). Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii [Migration policy: global context and Ukrainian realities]. Kyiv: NISD, 32 s. [in Ukrainian].

Malynovska, O. (2021). Mihratsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini: transformatsii doby nezalezhnosti [Migration and migration policy in Ukraine: transformations of the independence era]. *MIGRATION & LAW,* 1 (1), 10–26. Retrieved from: https://nam.kyiv.ua/files/publications/mandl-202101.pdf. Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

Panchuk, M. (vidp. red.). (2011). Etnopolitychni protsesy v Ukraini: rehionalni osoblyvosti [Ethnopolitical processes in Ukraine: regional characteristics]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 396 s. [in Ukrainian].

Pekarchuk, V. (2013). Derzhavna etnonatsionalna polityka yak chynnyk vidrodzhennia i rozvytku kultur etnomenshyn Ukrainy (1990–2000-i roky) [State ethnic policy as a factor in the revival and development of the cultures of ethnic minorities in Ukraine (1990–2000s)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 36*,* 203–206 [in Ukrainian].

Pekarchuk, V. (2016). Rozpodil povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy u sferi kultury etnomenshyn: osnovni tendentsii 1990–2000-kh rokiv [Distribution of powers of state authorities of Ukraine in the sphere of culture of ethnic

minorities: main trends of the 1990s–2000s.]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Zbirnyk naukovykh prats,* 1 (80)*,* 36–45. Dnipropetrovsk, Ukraine [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 serpnia 1999 r. № 1493 «Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro viddily mihratsii v oblastiakh, mistakh Kyievi ta Sevostopoli Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 13, 1999, No. 1493 «On Approval of the Model Regulations on Migration Departments in Regions, Cities of Kyiv and Sevastopol»]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-95-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Smolii, A. (Ed.). (2000). Ukraina kriz viky (v 15 t., T. 14) [Ukraine Through the Centuries (in 15 volumes, vol. 14)]. Kyiv: Alternatyvy, 260 s.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.03.2026